

KOKKU- JA LAHKUKIRJUTAMINE

LIITSÕNA = TÄIENDSÕNA + PÕHISÕNA (ehk esikomponent + järelkomponent)

I Põhisõnaks NIMISÕNA

	KOKKU	LAHKU
1. täiendsõnaks lühenenud sõna	Alati kokku: <i>võõrkeel, kõrgkool, inimhulk, salapolitseid, naiskoor, koondamisteade</i>	
2. Täiendsõnaks nimisõna nimetavas käändes (kes? mis?)	Alati kokku: <i>jalgpall, metsloom, laudlina, kiiktool, kuldmünt, hariduskollegium</i>	
3. Täiendsõnaks nimisõna omastavas käändes (kelle? mille?)	Kokku, kui 1) täiendsõna näitab liiki: <i>pildiraamat, lauatennis, spordikott, kalapood</i> 2) moodustub piltlik väljend või tekib uus tähendus: <i>konnasilm, lapsepõlv, kirstunael, oinapea, koerailm</i> 3) täiendsõna ainsuses , kuid tähendab mitmust: <i>mäetipud, margikogu, vareseparv, tikutoos, majakatused</i>	Lahku, kui 1) täiendsõna näitab kuuluvust: <i>venna raamat, poisid kott, sõbra pood, õpetaja prillid</i> 2) täiendil on täiend: <i>valge kassi poeg, suure puu leht, kollase maja katus</i> (võrdle: <i>valge kassipoeg, suur puuleht, kollane majakatus</i>) 3) täiendsõna on mitmuses: <i>mägede tipud, vareste parv, majade katused</i>
4. Täiendsõnaks - omadussõna , - arvsõna , - asesõna	Kokku, kui tekib uus tähendus: <i>Vanaisa, pimesikk; suurmees ükssarvik, kolmnurk; omakasu, enesearmastus</i>	Tavaliselt lahku: <i>vana isa, pime tüdruk, ilus pilt; kolm sõpra, üks raamat; sama mees, see hobune</i>

II Põhisõnaks OMADUSSÕNA

	KOKKU	LAHKU
1. Käändsõna + omadussõna NB! Pärinime, tähe või numbri puhul kasutame sidekriipsu:	Tavaliselt kokku: <u>Nimisõna:</u> <i>mäekõrgune, lumivalge; klassidevaheline</i> <u>Omadussõna:</u> <i>helesinine, suurejooneline, sinimustvalge</i> <u>Arvsõna:</u> <i>kolmeaastane, kahetoaline, nelinurkne, sajajalgne</i> <u>Asesõna:</u> <i>minuvanune, enesekriitiline, temataoline</i> <i>Panso-nimeline, 23-aastane, U-kujuline, Läänemere-äärne, lik-liiteline</i>	Lahku, kui täiendil on täiend: <i>Selle mäe kõrgune, viiendate klasside vaheline; kahekümne kolme aastane; minu isa vanune</i> <i>Voldemar Panso nimeline, suure U kujuline, Soome lahe äärne</i>
2. Määrsõna + omadussõna		Lahku: <i>väga ilus, täiesti katkine, tohutu suur</i>

III ARVSÕNADE kokku-lahkukirjutamine

	KOKKU	LAHKU
Arvsõna +-teist -kümmend -sada	<i>Kaksteist, seitseteist; Kolmkümmend; viiskümmend; Kaheksasada, kuussada</i>	
Kõik ülejäänud		<i>Kolm tuhat, viis tuhat viis, kaks miljonit, kuus miljardit</i>

IV Põhisõnaks on TEGUSÕNA

ÜHENDTEGUSÕNA (ühendverb)	LIITTEGUSÕNA (liitverb)
<p>Tavaliselt kirjutame tegusõna tema ees olevast sõnast lahku:</p> <p><i>Läbi lugema, maha kirjutama, sisse astuma, pähe õppima, vette kukkuma jne.</i></p> <p>Pööramisel vahetavad ühendteigusõna osad oma kohad:</p> <p><i>Loen läbi, kirjutas maha, astume sisse, õpiti pähe, kukkusin vette.</i></p>	<p>Kui pööramisel jäävad täiend- ja põhisõna oma kohale, on tegemist liitverbiga:</p> <p><i>Iseloomustama (ma iseloomustan), esietenduma (see esietendus); pealkirjastama, silmakirjatsema, järelkuulama, taaskasutama, kuritarvitama, omavolitsema jne</i></p>

V KOHANIMEDE kokku-lahkukirjutus

KOKKU	LAHKU
<p>1. kohanimi + -maa</p> <p><i>Eestimaa, Saksamaa, Liivimaa, Mulgimaa</i></p>	<p>1. Kohanimi + tänav, väljak, tee, puiestee, maantee</p> <p><i>Viru väljak, Vene tänav, Estonia puiestee, Pikk jalg, Tartu maantee</i></p>
<p>2. Täiendsõna ei ole eraldi kohanimi või isikunimi ning ei käändu:</p> <p><i>Emajõgi, Läänemeri, Põhjameri, Hirvepark, Võrtsjärv, Munamägi, Lauluväljak</i></p>	<p>2. 1) Täiendsõna on koha- või isikunimi:</p> <p><i>Pärnu jõgi, Soome laht, Beringi väin, India ookean, Liivi laht, Haanja kõrgustik, Võhandu jõgi, Ruhnu saar;</i></p> <p>2) täiendsõna käändub: <i>Mustale merele, Vaikses ookeanis, Punasel merel</i></p>
<p>3. Sidekriipsu kasutatakse, kui kohanime ees on:</p> <p>1) teine kohanimi: <i>Kohtla-Järve, Viru-Nigula, Järva-Jaani</i></p> <p>2) ilmakaar: <i>Lääne-Eesti, Ida-India, Põhja-Euroopa, Kagu-Aasia</i></p> <p>3) muu täpsustav täiend: <i>Antiik-Kreeka, Muinas-Eesti, Tsaari-Venemaa, Taga-Kaukaasia, Kesk-Euroopa, Vana-Rooma</i></p> <p>Erandid: <i>Suurbritannia, Valgevene; Suur/ Väike Emajõgi, Suur/ Väike Munamägi</i></p>	

VI Määrsõnade kokku- ja lahkukirjutus

1. Määrsõna (ka määrsõna tähenduses tarvitav sõna) kirjutatakse muudest sõnadest harilikult lahku.

Nt väga hea, üsna tugev, tohutu suur, kuskil ees, seal sees, niisama hästi, sama vähe, liiga palju, eile hommikul, hilja õhtul, selgesti kostev, vaevalt kuuldav, palju räägitud, ammu möödunud, kaugemale sõitmine, lähedale tulek, kaugemalt vaatjad.

2. Kui kaks kõrvuti olevat ükskõik mis sõnaliiki kuuluvat sõna on sulanud kokku ühiseks määrsõnaliseks väljendiks, kirjutatakse nad kokku.

Nt aegamööda, aegapidi 'aeglaselt', alailma, alata 'alati, ühtelugu', allamäge, avasilmi, eeskätt 'esmajoones', eesotsas, eestpoolt, harutihti, hiljaaegu, hoopistükkis, hädavaevu, igatahes, ilmaaegu, kordamööda, kusjuures, kustkaudu, kõigepealt, käsikaudu, läbisegi, mistõttu, muudkui, mõnikord, niisiis, niiviisi, nüüdsama, omapead, otsejoones, otsekohe, otsekui, pealtnäha, puupüsti, rahumeeli, salamahti, sedamaid, seepärast, siinpool, siitsaadik, sinnamaani, tagaselja, tükkaaval, ummisjalu, vastupidi, ühtelugu, üksipulgi, üleile, ümberringi.

3. Tuleb vahet teha **kindlate** ja **ebakindlate** kokkukirjutiste vahel.

Kindlad kokkukirjutused:

- 1) **kui tekib uus tähendus:** *aegamööda, kahevahel, kõigepealt, vastuoksa, ülekäte*),
- 2) **kokkukirjutamise tingib vorm:** *alatas, avasüli, umbropsu, ummisjalu, õigupoolest, mispoolest, seejuures, kusjuures; ajapikku, hullupööra, tasapisi, üksipäini, sedamaid; uisapäisa*).

Ebakindlad kokkukirjutused:

- 1) Kui sisu ja vorm nii selgelt kokkukirjutamist ei nõua, siis võib kirjutada **nii kokku kui ka lahku:** *justkui/ just kui, meeltmööda/ meelt mööda, jõudumööda/ jõudu mööda, pärituult/ päri tuult, vastutuult/ vastu tuult, minupärast/ minu pärast, minugipoolest/ minugi poolest, sellepoolest/ selle poolest, sellegipoolest/ sellegi poolest, millegipoolest/ millegi poolest.*
- 2) **Võimalikeks, kuid mitte kohustuslikeks** tuleb pidada ka vahetegemisi, nagu *nii palju, kui palju ja niipalju 'niivõrd', kuipalju 'kuivõrd', selja taga* (otseses tähenduses) ja *seljataga 'möödas* (ruumiliselt või ajaliselt); *tagaselja', nii pea ja niipea (kui), nii kaua ja niikaua 'seni', nii kaugel ja niikaugel 'sealmaal'* jms.

4. *Kas või* kirjutatakse alati lahku, *võib-olla* tähenduses ehk alati sidekriipsuga.

VII KAASSÕNADE kokku- ja lahkukirjutus

Kaassõna (ees- või tagasõna) kirjutatakse **käändsõnast, mille juurde ta kuulub, lahku:** *mööda teed, teed mööda, ümber maja, maja ümber, vastu sein, ukse ees, jõe ääres, rehe all, pea kohal, peale selle, õhtu poole, maad ligi.*

Märkus. Ainult sel korral, kui kaassõna moodustab tema juurde kuuluva käändsõnaga lahutamatu terviku, kirjutatakse ta liitmäärsõnade reegli põhjal kokku: *aegamööda, pealekauba, tagaselja, altkulmu, otsakorral, ümberringi.*

Näpunäiteid sõnuti

pool, poole, poolt

- käändsõnast lahku: *metsa pool, vasakul pool, minu pool, igal pool, lõpu poole, lõuna poole, sügise poole, teisele poole, kummale poole, kummalegi poole, sein poolt, mõnelt poolt, omalt poolt, enda poolt*
- määrsõnaga kokku (määrsõna käändub seejuures kolmes kohakäändes): *sealpool, sinnapoole, sealtpoolt, seespool, sissepoole, seestpoolt, väljaspool, väljapoole, väljastpoolt, kuspool, kuhupoole, kustpoolt, tagapool, tahapoole, tagantpoolt, eespool, ettepoole, eestpoolt, allpool, allapoole, altpoolt, ülalpool, ülespoole, ülaltpoolt*

kombel

- käändsõnast lahku: *inimese kombel, vasika kombel, sinu kombel*
- eritähenduslikud väljendid kokku: *imekombel, õnnekombel*

moodi ja viisi

- käändsõna omastavast lahku: *varblase moodi, minu moodi,*
- käändsõna osastava puhul on kokku- või lahkukirjutamine vaba: *vanamoodi ja vana moodi, uutmoodi ja uut moodi, üht(e)moodi ja ühte moodi, samamoodi ja (seda)sama moodi, endistviisi ja endist viisi, teistviisi ja teist viisi, kaht(e)viisi ja kahte viisi*
- eritähenduslikud väljendid kokku: *mehemoodi 'tublisti' (vrd poiss on juba mehe moodi), omamoodi*
- määrsõnaga kokku: *niimoodi, nõndamoodi, kuidasmoodi, niiviisi*
- vorm nõuab kokkukirjutamist: *mismoodi, misviisi*

pidi

- käändsõnast harilikult lahku: *teed pidi (= teed mööda), mereteed pidi, nurki pidi (= nurki mööda), rööpaid pidi (= rööpaid mööda); hõlma pidi, sanga pidi*
- kaheti võib kirjutada tähenduses 'moodi, viisi': *kaht(e)pidi ja kahte pidi, mitutpidi ja mitut pidi, kumbagipidi ja kumbagi pidi*

- eritähenduslikud väljendid kokku: (veab) *ninapidi*, (tunneb) *nägupidi*, (teretab) *kättpidi*, *kaelapidi* 'kaelakuti', *aegapidi* 'aeglaselt'
- vorm nõuab kokkukirjutamist: *edaspidi*, *pahempidi*, *parempidi*, *seespidi*, *tagurpidi*, *äraspidi*

teel, jõul, väel, jooksul ja kestel

käändsõnast lahku: *kirja teel*, *posti teel*, *telefoni teel*, *meili teel*; *auru jõul*, *elektri jõul*; *kuue väel*, *kampsuni väel*, *aluspesu väel*, vrd *imeväel*, *nõiaväel* (mille taga on sõnad *imevägi*, *nõiavägi*); *aja jooksul*, *elu kestel*

korral ja puhul

käändsõnast lahku: *tarbe korral*, *surma puhul*, v.a juhul, kui vorm nõuab kokkukirjutust (*mispuhul*) või kui tekib uus tähendus (*otsakorral* 'lõppemas')

kaupa ja viisi

- ainsuse omastava puhul on kokku- ja lahkukirjutamine vaba: *nädalakaupa* ja *nädala kaupa*, *kaheksakaupa* ja *kaheksa kaupa*, *tükiviisi* ja *tüki viisi*, *tosinaviisi* ja *tosina viisi*
- mitmuse omastavast kirjutatakse alati lahku: *nädalate kaupa*, *kuude viisi*

pealt, peale, pärast

käändsõnast harilikult lahku: *käigu pealt*, *päeva pealt* (lahti), *päeva peale* (paistab), *viguri pärast*, *moe pärast*, *nalja pärast*, v.a juhul kui tekid uus tähendus (*kõigepealt* 'esiteks', *korrapealt* 'otsekohe', (abi oli) *käepärast*, (annab leiba) *jaopärast*, *priipärast*) või nõuab kokkukirjutamist vorm: *mispärast*, *seepärast* (vrd *mille pärast*, *selle pärast*), *mispeale*, *seepeale* (vrd *mille peale*, *selle peale*)

mööda

- käändsõnast harilikult lahku: *teed mööda*, *serva mööda*
- eritähenduslikud väljendid kokku: *aegamööda* 'aeglaselt', *kordamööda*, *pikkamööda* 'pikkamisi'
- kaheti võib kirjutada: *meelt mööda* ja *meeltmööda*, *jõudu mööda* ja *jõudumööda*, *konti mööda* ja *kontimööda*

JÄTA MEELDE:

järk-järgult	aasta-aastalt	aastast aastasse
enam-vähem	päev-päevalt	päevast päeva
aeg-ajalt	samm-sammult	kuust kuusse
aste-astmelt	sõna-sõnalt	

- Kui liitsõnas on **kõrvuti 3-4 ühesugust tähte**, kasutatakse selguse huvides **sidekriipsu**: kuu-uurija, isamaa-armastus, jää-äärne, tormi-iil, plekk-karp

SUUR JA VÄIKE ALGUSTÄHT: veaohtrikke juhtumeid

1. Kohanimed:

- a) *Idamaad* ehk *Orient* (Aasia ja Kirde-Aafrika maade koondnimi); *Põhjamaad* (Norra, Rootsi, Soome, Taani, Islandi, Fääri saarte ja Gröönimaa koondnimi) – vrd: Eesti on põhjamaa.
- b) **Kohtade ümberütlevad nimetused** kirjutatakse väikese algustähega: *maailma kuklapool* (Austraalia ja Uus-Meremaa), *püramiidide maa* (Egiptus), *tõusva päikese maa* (Jaapan), *suur lomp* (Atlandi ookean). Mõnda hüüdnimestunud nimetust võib ka läbiva suurtähega kirjutada: *Must Mander* (Sahara-tagune Aafrika), *Roheline Mander*, *Vana Maailm*, *Uus Maailm*, *Kolmas Maailm*, *Metsik Lääs*, *Igavene Linn*. Suurtähelised on ka ümberütlevates nimetustes sisalduvad teised nimed: *Neevalinn*, *Taaralinn*, *Emajõe Ateena*, *põhjamaa Venezia*.
- c) **Kohanime juhuslik täiend** säilitab oma algustähe ja kirjutatakse nimest lahku: *mineviku Eesti*, *tuleviku Euroopa*, *laulupeo Tallinn*, *lava Vargamäe*, *Nikolai Venemaa*. Kui seda tingivad vormilised või sisulised põhjused (mõtte selgus), ühendatakse juhuslik täiend sidekriipsuga: nt Euroopa ja mitte-Euroopa riigid, filmimiseks ehitati *mini-Lasnamäe*, *nüüdis-Eesti*, jõukama ja parema *tuleviku-Eesti* poole.

2. Asutused, ettevõtted, organisatsioonid, ühendused

- a) Tüübinimetus kirjutatakse tavakasutuses (st mitteametlikus) väikese algustähega. Väikese algustähega võib kirjutada nimetuses kõik need osad, mis ei ole otseselt nimed. Nt *riigikohus*, *riigikontroll*, *statistikaamet*, *siseministeerium*, *sotsiaaldemokraatlik erakond*, *Tartu linnavalitsus*, *Põlva maavalitsus*.
- b) Allüksuste või allühenduste nimetused kirjutatakse väikese algustähega. Nt Tartu ülikooli (~ Ülikooli) *filosoofiateaduskond*, sotsiaalministeeriumi *ravi- ja hoolekandeosakond*, Eesti Päevalehe *sporditoimetuse*, riigikogu (~ Riigikogu) *kultuurikomisjon*, Tallinna muusikakeskkooli (~ Muusikakeskkooli) *sümfooniaorkester*.
- c) Väikese algustähega kirjutatakse ka (ettevõtete, ühenduste jne) juhatuste, nõukogude jne nimetused, nt Emakeele Seltsi *juhatuse*, Eesti Panga *nõukogu*, Tallinna Sadama *nõukogu*.

3. Teosed, dokumendid, sarjad, rubriigid

- a) Teose-, dokumendi-, saate-, sarja- ja rubriigipealkirjad kirjutatakse jutumärkides esisuurtähega. Nt luuletus „*Ma lillesideme võtaks*”, Madis Kõivu näidend „*Tagasitulek isa juurde*”, „*Tõe ja õiguse*” V osa, „*Eesti entsüklopeedia*”, artikkel „*Eesti raamatuajaloo probleeme*”, uudistesaaade „Aktuaalne kaamera“; Vabariigi Valitsuse määrus „*Riiklike sotsiaaltoetuste maksmise tingimuste ja korra kehtestamine*”.
- b) Puhtakujulisi nimetusi ei tarvitse jutumärkidesse panna ega suurtähega alustada: *autoriõiguse seadus*, *keeleseadus*, *kaitseministeeriumi põhimäärus*, *liikluseeskiri*; Schuberti *duett viiulile ja klaverile A-duur*, *A. H. Tammsaare monument, 1991. aasta augustisündmuste mälestuskivi*.
- c) NB! Seaduste, määruste jm õigusaktide nimetamisel ei ole esisuurtähega ja jutumärkideta kasutus õige, õige on ainult kas nimetusena (*põhikooli- ja gümnaasiumiseadus*) või pealkirjana (Vabariigi Valitsuse määrus „*Eesti kirjakeele normi kehtestamise kord*”)

4. Üritused

- a) Üritusi nimetatakse enamasti **üldnimeliselt** ja kirjutatakse **väikese algustähega** (v.a neis nimetustes sisalduvad muud nimed). Nt *rahvatantsupidu*, *bioloogiaolümpiaad*, *XV olümpiamängud*, *XXIV üldlaulupidu*, *jalgpalli maailmameistrivõistlused*, *rahvusvaheline muusikakasvatuse konverents*, *rahvusvaheline raamatuaasta*, *Tartu maraton*, *Tallinna I rahvusvaheline kunstifestival*.
- b) **Üritusenimed kirjutatakse läbiva suurtähega, v.a liigisõna** (*festival*, *turniir*, *võistlus*, *konverents*, *sümposion*, *näitus* jm), **pealkirjalaadsed jutumärkides esisuurtähega**. Nt *Eurovision*, *Lumefestival*, *Sõpruse velotuur*, *Pimedate Ööde filmifestival*, *Valgete Ööde ralli*, *sümposion „Inimene ja seadus”*, *konverents „Meie pärand”*, *kontsert „Renessansist Beethovenini”*, *matkavõistlus „Tunne oma kodumaad”*, *turvavöökampania „Traksid peale!”*